

107962

Onsdag 25. januar 1995

Aftenposten

Sidene 13-20

BAKGRUNN • KULTUR

2

50 ÅR SIDEN DØDSLEIRENS SLUTT

BEHOLDT
LIVET: Barn i
dødsleiren.
Deres liv ble
trolig spart fordi
dr. Mengele
brakte dem som
forsøks-
kaniner i sine
grusomme
eksperimenter
på mennesker.
Foto: REUTER

VONDE MINNER: – Snart er alle som husker, gått bort, sier 80 år gamle Kurt Goldstein som satt «1000 dager og 1000 netter» i Auschwitz. Han er slett ikke trygg på at verden har lært sin lekse.

UBESVARTE SPØRSMÅL: Hvorfor? Hvordan? Hvordan kunne det ufattelige skje? Tyskerne gransker sin historie og nazistenes totale ondskap, 50 år etter at dødsleiren Auschwitz ble befridd av Den røde hær.

STRID OM MARKERINGEN: Jødiske organisasjoner trapper opp sin kritikk av de polske arrangørene foran minnehøytideligheten i Auschwitz fredag. Vil polakkene lage et «kristent» arrangement på jødernes dødsmarker?

Dømt til å leve med Auschwitz

Aftenpostens korrespondent
i Berlin

HALVOR HEGTUN

Når det gått 50 år, men ennå har vi ikke klart å forklare de unge generasjoner hva Auschwitz virkelig var. Som jøde, som tysk jøde, ser jeg stadig med bekymring på det som skjedde i Tyskland og i

I Auschwitz alene døde mellom 1,2 til 1,5 millioner mennesker. Opptil ni av ti var jøder. De andre var sigøynere, homoseksuelle, funksjonshemmede, politiske regimiekritikere. Men hvem var egentlig bødene, de 7000 SS-soldatene som hadde sitt daglige virke i dødsfabrikken?

I det ytre var de skremmende normale, hverken mer eller mindre begavet enn gjennomsnittstyskerne. De

nabolandene.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie 2014 og med Kurt Goldstein fører ordet. Han er en lysvåken mann på 80 år, visepresident i Den internasjonale Auschwitz-komiteen siden 1974. Han snakker til et par tusen utenlandske journalister i Berlin, en gjeng med unge mennesker som ikke har den minste sjans til å sette seg inn i hva denne mannen virkelig har opplevd. Han satt 1000 døgn i Auschwitz, og ble deretter pisket ut på dødsmarsj i retning Tyskland mens russerne nærmet seg fra øst. Gasskammerne og krematoriene var ødelagt, bare 7500 mennesker var tilbake i leiren, i grenseland mellom liv og død.

Ved siden av Goldstein sitter ekteparet Maria og Adam König, Auschwitz-fanger de også. Maria vokste opp i Lodz, Polens nest største by der 40 prosent av befolkningen var jøder.

Hurt forteller med lav og rolig stemme. I begynnelsen av 1940 innrettet nazistene en ghetto i den eldste og dårligste delen av byen. Marias far ble sendt til Auschwitz i 1941. Brøren sultet sakte ihjel i sin hjemby. Da ghettoen ble ryddet i juli 1944, endte moren direkte i gasskammeret.

– Etter krigen lette jeg så godt jeg kunne etter familie og slektninger. Jeg fant ikke en eneste, sier Maria König som nå er blitt 73 år gammel. Mens hun lette, traff hun ektemannen Adam, som allerede som 16-åring hadde havnet i Sachsenhausen og senere andre leirer, «bare fordi jeg var jøde», som han sier.

Kurt Goldstein og ekteparet König har gjort det til en livsoppgave å snakke med unge mennesker om seg selv og det som skjedde. Samtalene surrer bestandig rundt det ene: Hvordan kunne det skje? Hvordan kunne et kulturfolk i Europas midte la seg forlede av typer som Hitler, Himmler, Goebbels og Göring?

Ikke syke

Hadde massebordene enda blitt utført av syke mennesker, av psykopater, av vanvittige! Da ville tingene kanskje vært lettere å forklare. Men Holocaust ble utført med gamle tyske dyder som grundighet, flid, ordenssans, plikt. Iskald, byråkratisk saksbehandling preget møtet i Wannsee-villaen i Berlin, der 13 av nazi-statens fremste menn, anført av politisjefen Reinhard Heydrich, i januar 1942 la planene for Den endelige løsning – mordet på Europas 11 millioner jøder. Deutsche Reichsbahn førte omhyggelige lister over alle transportene med ku- og godsvogner gjennom Europa.

– Det var om å gjøre å avlive flest mulig mennesker i løpet av kortest mulig tid, på et minst mulig område og på en måte som etterlot færrest mulig spor, sier Goldstein. – Etter grundig, vitenskapelig utprøving fant man frem til gassen Zyklon B, levert av industrigiganten IG Farben. Uten støtte fra industrien ville nazistene aldri hatt en sjans. Husk det!

Josef Mengele, den djevelske leirlegen som sto på rampen i Birkenau og grovsorterte dem som kom, var i utgangspunktet en alminnelig, velutdannet medisiner. Til venstre gikk alle som skulle rett i gasskammerne. Til høyre gikk de som skulle tynes langsomt i hjel gjennom slavearbeid og medisinske eksperimenter. Etter en anstrengende arbeidsdag, der likene lå i stabler etter ham, dro Mengele hjem til middag og etterpå kanskje et slag sjakk. Leirkommandanten Rudolf Höss var også en famillemann, en far og ektemann med øre for klassisk musikk.

Færlig tvil

Hvordan kunne ondskapen slå ut på denne måten? Hvordan kunne tilsynelatende alminnelige mennesker bli skruppelløse masseordere?

– Mennesket er et vanedyr, sier Goldstein tørt. Helt fra Hitler kom til makten, hadde man terpet hatet inn i hodene til folk. Første avgjørende terskel på vei mot tyranniet blir overskredet når menneskenes likeverd blir trukket i tvil. Når noen er mere verd enn andre, blir det langsomt mulig å undertrykke, drepe, til og med utsette de mindreverdige.

I fangenskapet trodde Goldstein, en innbarket antifascist, på et annet Tyskland bare krigen tok slutt. Han overlevde og slo seg ned i DDR, levde i mange år som journalist og kringkastingsmann i den østtyske staten. – Dessverre ble det gjort urett i DDR, alt fra feil til forbrytelser. Men i utgangspunktet trodde vi på noe. DDR var i hvert fall et forsøk på å lære noe av tysk historie, mener Goldstein.

Forsiktig håp

Auschwitz var «einmalig» – enestående i sin grusomhet. Men antisemittisme, rasehat og tøylesløs nasjonalisme lever videre, i Tyskland og andre land. For Goldstein er det de onde ånder som stadig lever, parallelt med sikre tegn på at nye også forandrer seg til det bedre.

– Husker dere stemningen i dette landet for et par år siden? Afrikanere ble jaget på åpen gate, tyrkiske hus ble påtatt, det brant i synagogen i Lübeck. Men folk fant et svar. De gikk ut på gaten med stearinlys. I svære skarer gikk de ut og dannet lyskjeder. Det var kanskje ikke all verden, men i hvert fall et første skritt.

I 1933 var det annerledes, i pogromnatten i november da jødeforfølgelsene slo ut i åpen terror. Man var allerede blitt vant til å se ned på sine medmennsker. – Hadde millioner av tyskere den gang gått ut på gaten med stearinlys og sagt at dette vil ikke være med på, ville kanskje mye ha sett annerledes ut i verdenshistorien. Jeg vet ikke, sier Kurt Goldstein.

UBESKRIVELIG LIDELSE: Slik mette de utmattede fangene sine befriere – bildet er tatt av en sovjetisk soldat. I midtkøyen foran sengestolpen Elie Wiesel.

Foto: YAD VASHEM

Pinlig polsk-jødisk strid

En stygg debatt mellom polske arrangører og jødiske organisasjoner har overskygget planleggingen av minnehøytideligheten i Auschwitz. Jødene er blant annet utilfreds med fredagens økumeniske gudstjeneste, der det er satt av fem minutters bønn for katolikene, fem minutter for protestantene, fem minutter for jødene. Opptil 90 prosent av fangene i Auschwitz var jøder. Hvordan kan man da forsvare at det bare blir fem minutter med jødisk bønn, mens de kristne får ti minutter?

– Auschwitz er først og fremst et symbol på det jødiske Holocaust. Så vidt jeg husker fra historien, var nesten alle morderne knyttet til de kristne kirker, sier Michael Friedman, nestleder i Det jødiske sentralråd i Tyskland og forbundsmedlem for kristelig-demokratene, CDU. Friedmans foreldre var «Schindler-jøder» som ble reddet av Joseph Schindler, krigsprofittøren med det gode hjertet som verden ble kjent med i Steven Spielbergs store film.

Arrangørene, med president Lech Walesa som øverste beskytter, avviser kritikken. Auschwitz angår alle. Man er redd for å røpe ut i ytterst betente ting dersom man minnes de ulike grupper av ofre hver for seg. Selv om det store flertall av de likviderte var jøder, ble også svære grupper av andre, bl.a. 75 000 polske ikke-jøder, sendt i gasskammerne.

Man har endt opp med to separate arrangementer. Jødiske organisasjoner holder bønnetime i Auschwitz-Birkenau i morgen, dagen før selve hovedarrangementet der tusener av mennesker fra hele verden skal stå med brennende fakler på jernbanespooret der togene med menneskelast kom inn. Jødene presiserer at man ikke på noen måte vil holde seg borte fra fredagens arrangement. De to minnedagene skal utfylle hverandre. Blant dem som har tilsagt sitt nærvær begge dager, er Tysklands forbundsresident Roman Herzog.

Kong Harald og hans følge lander i Krakow i morgen ettermiddag og deltar i en minnekonsert med et jødisk barnekor i en av byens kirker. Fredag er Kongen i Birkenau.

Også Tysklands frigjøring

Det ene dystre krigsminnet etter det andre har veltet inn over tyskerne de siste årene. Alltid er det 50 år siden ett eller annet. Alltid er det Tyskland som skal skamme seg. Hvordan taler man det? Man har et ord for det på tysk: «Vergangenheitsbewältigung» – å beherske, å få bukt med fortiden. Det er en kunst som ikke er så enkel.

Tvil og usikkerhet gjør seg gjelden rundt det store, sentrale Holocaust-monumentet som er planlagt i sentrum av Berlin, like ved Gestapos hovedkvarter og Hitlers vekksprengte førerbunker. 527 kunstnere har sendt inn sine utkast. En vinner skal kåres i mars.

Uenighet

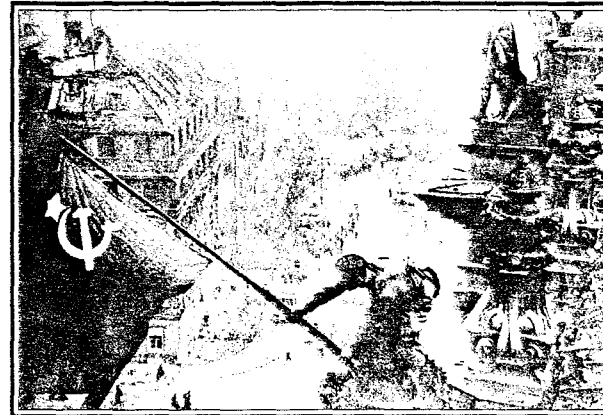
Men trenger man egentlig dette monumentet? Ja, sier mennesker som er opptatt av at alle øyenvitner snart er borte for alltid.

– Nei, skriver München-forfatteren Rafael Seligmann. Monumentet er overbodig. Berlinerne har allerede så mange steder og bygninger der historien om Holocaust ligger tung og trykkende. Tyskland trenger heller intet Holocaust-museum som i Washington eller Jerusalem. Adskillig viktigere enn kransenedleggelse er den daglige omgangen med mennesker som dels var medløpere, dels mennesker som så bort.

Kohl til London

Den 8. mai, den avgjørende datoen da nazistene underskrev den betingelsesløse kapitulasjon i Berlin, vil Tyskland minnes som en frigjøringsdag, en løsrivelse fra tyranniets åk.

Det var den tidligere forbundsresidenten Richard von Weizsäcker som kom med de forløsende ord på 40-årsdagen for krigens slutt i 1985. Selvsagt var dagen fremdeles et symbol på det sviende, nasjonale nederlag, på de nedbrente byer, på tapet av hundretusener av menneskeliv. Men 8. mai var også en Dag 1 – en begynnelse på den nye tid som stille og rolig skulle bringe forsoning mellom

BERLIN 1945: Et sovjetisk flagg vajer over den beseirede byen. Nå markerer Tyskland kapitulasjonsdagen 8. mai 1945 som sin frigjøringsdag fra nazi-tyranniet. Foto: NTB

Tyskland og naboene som var påført så mye lidelse.

Forbunds kansler Helmut Kohl ble ikke invitert til de store 50-årsmarkeringene for D-dagen, landgangen i Normandie, i fjor sommer. Han skulle gjerne vært der, i forsoningens navn, men sa det ikke høyt til noen. I mai gjøres det godt igjen: Kansler Kohl er invitert til de storstilede 50-årsmarkeringene i London. Det setter han pris på.

Ikke til Norge

Danskerne har ikke tenkt å invitere tyskere til sin 8. mai. Heller ikke fra Norge vil det utgå noen særskilt innbydelse til den tidligere okkupasjonsmakten.

– Vi er tilhengere av forsoning, men til rett tid og rett sted, sier departementsråd Dag Berggrav ved Statsministerens kontor. Berggrav er leder for Hovedkomiteen som forbereder 50-årsmarkeringer en rekke steder i landet, fra 3. til 8. mai.

Spesielt invitert, med regjeringsrepresentanter, er seks tidligere allierte som gjorde Norge særlige tjenes-

ter under krigen: Storbritannia, USA, Russland, Canada, Frankrike og Polen som var med i kampene om Narvik. Også de nordiske land blir representert med statsråder.

Høytideligheter

På selve 8. mai blir det minnehøytideligheter i Stortinget og ved Nasjonalmonumentet på Akershus festning. Om kvelden blir det et større arrangement i Oslo Spektrum. Dit er også den tyske ambassadør invitert, på linje med det øvrige ambassadørkorps.

Kirken har strukket seg lenger overfor Tyskland. Mellomkirkelig Råd har sendt innbydelse til den tidligere forbundsresidenten Richard von Weizsäcker, som under sitt statsbesøk i 1986 reiste til Elverum sammen med kong Olav.

– Det ville vært mange gode grunner for å få von Weizsäcker hit i forbindelse med 50-årsmarkeringene. Vi foreslo to forskjellige datoer for ham, men dessverre var det umulig for ham å komme, sier biskop Andreas Aarflot til Aftenposten.